

РОЗВІДКИ

Олег Васюта

НАБОРИ СПІВАКІВ З ЧЕРНІГОВО—СІВЕРЩИНИ ДО ПРИДВОРНОЇ СПІВАЦЬКОЇ КАПЕЛИ У XVIII—ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

З другої половини XVII ст. подальший розвиток музичної культури на Чернігівщині проходив під значним впливом підписаної в 1654 році Переяславської угоди, в результаті якої Україна перейшла під зверхність московського царя.¹ Наслідком цих подій було значне поживлення українсько-російських культурних стосунків. Вищий рівень загальної культури в Україні, яка в цей час переживала «золотий вік нашого письменства, нашої культури»² почав «кидати своє проміння й на менш освічену Московщину»³.

У цей час культурно-просвітницький «рух на Москву прибрав великого розміру»⁴ і охопив буквально всі прошарки культурного життя Росії: науку, шкільну освіту, літературу, музику, театр, а також глибоко вплинув на духовну освіту та церковні справи.

Чимало видатних діячів української культури — Єфіфаній Славинецький, Симеон Полоцький, Данило Туптало та інші працювали на ниві духовного просвітництва Росії. За авторитетним твердженням І. Огієнка, «вчителями закону Божого по всіх кращих школах в Росії були більше українці, та й підручними книжками закону Божого за весь XVIII вік були тільки ті, що їх склали самі українці, — це катехізіс Феофана Прокоповича та Петра Могили»⁵.

Важливе місце в поширенні української культури в Росії належало музичному мистецтву. Українська народна пісня та церковний спів швидко поширювалися у Російському царстві. Українці-музиканти широко запрошувалися на службу до Росії. Ще 1652 р. путивльський батьюшка Іван Курбатов привіз до Москви з Києва архидиякона Михайла та одинадцять півчих з регентом Федором Тернопольським. Того ж таки 1652 р. до Москви прибули ще дві групи півчих з України. Боярин П. В. Шереметев, який у 1665 — 1669 рр. був київським воеводою, мав капелу з українських півчих та музик, котру вивіз із собою до Москви.⁶

Як писав у 1680 р. Симеон Полоцький, «во велицей России в самом царствующем нашем граде Москве возлюбльше сладкое и согласное пение»⁷. 1679 р. за наказом царя Федора Олексійовича, котрий, як свідчать українські літописці⁸, мав прихильність до культури українського народу і «нашим напевам по церквах и по монастырях отпраовати приказал»⁹, розпочинається постійний набір співаків та музик з України до царського двору. Наслідуючи звичаї повелителів, московські бояри та-

кож брали на службу українських півчих. Так, у Нарішкіна (брата цариці Наталії) служили Степан Рокицький та Федько Ємельянов з Батурина.¹⁰

У 1682 р. на вимогу цариці Софії «велено выслать в Москву певчих не из Киева, откуда обыкновенно высылались они, а из Чернигова».¹¹ Архієпископ Чернігівський Лазар Баранович відправив до царського двору декілька співаків свого ушавленого хору.

Сталося так, що саме Чернігівщина в силу цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних обставин відіграла особливу роль у поширенні музичної культури в Росії. По-перше, географічне положення Чернігівщини, як «ближчого до московських кордонів краю»¹², створювало оптимальні умови для таких контактів. По-друге, наприкінці XVII — у першій половині XVIII ст. Чернігівщина мала значення важливого політичного та культурного осередку Лівобережної України. Поступово, «коли занепадало Правобережжя»¹³, центр українського політичного життя перейшов від Чигирина до Батурина та Глухова.

Батурин у 1669 — 1708 рр. був резиденцією гетьманів Лівобережної України.¹⁴ Після його руйнації у 1708 р. урядові установи Гетьманщини було розміщено у Глухові.¹⁵ На початку XVIII ст. Глухів серед усіх міст «українсько-російського суміжжя мав містобудівну структуру, найкраще підготовлену для виконання столичних функцій»¹⁶.

Московський священик Іоан Лук'янов, який мандрував 1703 р. до Святої Землі, писав: «Город Глухов земляной, обруб дубовой, вельми крепок; а в нем жителей богатых много, панов; и строения в нем преузорочные, светлицы хорошие, палаты в нем полковника Миклашевского зело хороши; ратуша зело хороша и рядов (торговых) много; девичий монастырь предивен зело; соборная церковь хороша очень; зело лихо-маны хохлы затейливы к хоромному строению; в малороссийских городах другога вряд такова города сыскать; лучше Киева строением и житием...»¹⁷.

Наявність у межах Чернігівщини цих двох важливих адміністративно-культурних центрів доти Гетьманщини суттєво впливало на впорядкування усіх граней життя регіону. Зокрема, це знайшло вияв у будівництві храмів, створенні розгалуженої мережі шкіл. Відомо, що гетьман К. Розумовський навіть «думав заснувати університет в Батурині»¹⁸.

По-третє, музична освіта на Чернігівщині мала міцну історико-практичну основу і поширювалася як церквою, так і через загально-освітні школи. Відомо, що до середини XVIII ст. в усіх українських полках нараховувалося 951 школа (Ніжинському 217, Лубенському — 172, Чернігівському — 154, Переяславському — 119, Полтавському — 98, Прилуцькому — 154, Миргородському — 37).¹⁹

Міцну традицію шкільної освіти в Україні неодноразово засвідчували мандрівники ще XVII ст. Павло Алепський, говорячи про українців, підкреслював: «люди вчені, кохаються в науках та законах, що вони гарні знавці риторики, логіки і всякої філософії. У їх там розглядають всякі поважні питання, що потребують досліду...»²⁰, всі вони, за невеликим винятком, грамотні, навіть більшість їхніх жінок та дочок уміють читати... А дітей у їх більше, ніж трави, — пише він і додає, — і всі діти вміють читати, навіть сироти...»²¹.

На терені пізніших Чернігівського, Городнянського та Сосницького повітів у 1768 р. було 134 школи (одна школа припадала на 746 душ населення). До речі, через 100 літ, у 1875 р. на цій території шкіл налічувалось тільки 52, і одна школа припадає на 6730 душ, цебто за сто років шкіл стало втрое менше, тоді як людиність зросла вдесятеро... і

Чернігівський архієрей вимушений був писати генерал-губернаторові князю Куракіну, що «не находил при переезде моем ныне по губернии заведенных училищ»²². Безперечно, у школах Чернігівщини «в першу чергу навчали дітей брати участь в церковних співах, на другім плані стояли вже музика і співи світського характеру»²³.

По-четверте, на становлення музичної освіти в регіоні глибоко вплинуло також відкриття в Чернігові колегіуму (1700), де викладанню музики відводилося належне місце.²⁴

Тому прагнення російських царів до впорядкування музичної освіти та набору співаків з України не випадково привело до відкриття саме на Чернігівщині першого в Україні та Росії спеціального музичного навчального закладу — Глухівської співацької школи²⁵. Мета відкриття цієї школи у першу чергу полягала в цілеспрямованій підготовці музикантів-професіоналів для Придворної співацької капели у Петербурзі, яка на початку XVIII ст. формувалася майже виключно з українців. Так, 1713 р. з України взяли до двору цілий хор 21 чол.²⁶ Царський указ щодо відкриття в Глухові «Школи співу та інструментальної музики» датовано 14 вересня 1738 р.²⁷ У ньому, зокрема, наголошувалося: «из оставшихся за отсылкою сюда певчих оставить одного регента, который-бы в пении четверогласном и партесном был совершен но искусен и учредить небольшую школу, в которую набирать со всей Малой России из церковниковых; також из казачьих и мещанских детей и протчих, и содержать всегда в той школе до двадцати человек, выбирая чтоб самые лутчие голоса были и велеть их оному регенту обучать киевского, також и партесного пения, а при том, сыскать искусных мастеров из иностранных и из малороссиян, велеть из оных-же учеников обучать и струнной музыке, а именно: на скрипице, на гусях и на бандуре, дабы могли на оных инструментах с нот играть; и которые пению, також и на струнной музыке обучены будут, и с тех по все годы лутчих присылать ко двору ее императорского величества человек по десяти, а на те места паки вновь набирать, и пока те учителя тамо в школе обучать будут, давать им надлежащее жалование, а ученикам определить на пропитание и платье и обувь сколько потребно по разсуждению его майора Шяпова из малоросейских доходов»²⁸.

Необхідно наголосити, що школа підготовки півчих у Глухові існувала задовго до підписання цього указу. На підтвердження цієї думки наведемо декілька переконливих, з нашої точки зору, свідчень. Є дані про те, що в Глухові 1714 року государевим дяком і регентом І. Петровим було відібрано до двору п'ять півчих. У 1717 р. він знову приїздив до Глухова за співаками.²⁹ Усі набори півчих та музик до двору, як правило, проводилися безпосередньо через гетьманів. Відомо, що цариця Катерина Іванівна 1728 р. зверталася з вимогою до гетьмана Данила Апостола видати «служителю Василю Єврастову»³⁰ універсал «для сыску двух певчих альтист, которые необходимы к ея двору».³¹ Систематичний характер подібних звернень примушував гетьмана думати про постійну підготовку музик безпосередньо в Україні. Це видно з його відповіді: «и я по тому вашего высочества требованию, которые теперь могли вынайтись хлопцы з тих, а именно 'двох дишкантов, а двоих альтистов отправляю, и хотя еще к тому оные не обучены, ибо обученных сыскать теперь весьма трудно, понеже тут, в Малой России, спеванные музыкы звелися, за бывшим здешним пременением, однак, надеюсь, когда обучатся, то до спевания будут не неугодни».³²

Конкретні факти засвідчують, що ще до 1738 р. на утримання школи виділялися державні кошти. Так, «на содержание подготавливавшихся певчих в Глухове употреблено было из малороссийских доходов в 1736 г. 50 рублей, 1737 г. 100 руб., в 1738 г. 250 руб. Из указанной суммы давалось каждому обучающемуся по 3 копейки на день, также изготовлялись одежда и обувь. Регенту назначалось также содержание».³³

Царський указ було видано у вересні 1738 р., а за місяць до указу «в августе 1738 года из 19 человек певчих, подготовлявшихся в Глухове, выбраны были 11, которые и отправлены ко двору Анны Иоановны вместе с регентом Федором Яворским».³⁴

Таким чином, з нашої точки зору, в царському указі від 1738 р. фактично йдеться не про відкриття школи, а про те, щоб «из оставшихся за отсылкою... певчих»³⁵ забезпечити подальше її функціонування.

Головний зміст діяльності школи полягав у пунктах, викладених «Канцелярией министерского правления малороссийских дел»:³⁶

1. З метою утримання півчих і струнної музики у Глухові вибудувати для школи спеціальний будинок «две горницы с комнатами да пекарню»,³⁷ для приготування їжі учням школи «взять двух баб и одного мужика».³⁸

2 Для організації навчального процесу в школі знайти «угодных к пению киевского и партесного пения регента, человека доброго и в пении и в составлении нот искуснаго».³⁹ Перед архієреями київським, перещславським та чернігівською консисторією ставилося завдання знайти здібних до музики «хлопцев человек до двадцати».⁴⁰

3. Пошуки «лутчих голосов» зосередити у Ніжинському і Чернігівському полках через сотника Брежинського. Після ретельного пошуку «к пению и учению хлопцев»⁴¹ зробити відбір: «из тех хлопцев выбрав, оставит угодных в Глухове при школе, а именно регента одного, хлопцев лутчих голосов семнадцать, да для игранья на струнной музыке приискать мастеров гуслиста, бандуриста из малороссиян, умеющих играть на гусях, бандуре и скрипке, чтобы на оных инструментах из показанных хлопцев семь человек обучили струнной музыке по ноте».⁴²

Таким чином, положення про школу передбачало штатний розпис першого спеціального музичного навчального закладу в Україні і Росії у складі двадцяти чоловік: 17 учнів, 1 регент, 2 викладачі-інструменталісти.

4. Для фінансового забезпечення школи було асигновано «сто рублей» на рік з розрахунку: регентові — 50, басистові — одному 5 руб., усім учням (беручи до уваги того ж таки басиста) на взуття, шапки тощо — по 2 карбованці. За добре навчання видавати, як заохочення, по 10 копійок на місяць кожному. Платню педагогам, гуслистові та бандуристу — по 20 крб. на рік. На свічки для школи — по 5 крб. на рік. На харчування всім (враховуючи й учителів) — по 2 копійки на день, та борошна по півосьмнини на місяць, та крупів по 2 гарнці.⁴³

Наголосимо також на тому, що кошти на утримання школи виділялися «из малороссийских доходов».⁴⁴

5. З метою дотримання дисципліни та порядку в школі доручалося виділити з глухівського гарнізону унтер-офіцера «к смотрению оной и чтобы ученики не своевольничали и не гуляли».⁴⁵

У другій половині XVIII ст. Глухівська школа працювала під безпосереднім контролем президента Малоросійської колегії П. Рум'янцева, який, між іншим, своїм наказом розширив навчальний план школи, запровадивши до нього танець /як обов'язковий предмет.⁴⁶ Ним також було направлено глухівського регента і чотирьох півчих, що залишилися в школі, до всіх полків. У результаті відбору «забрано было в малороссийских и слободских полках свыше восьмидесяти человек хлопцев. Из числа их оказалось годных 33 человека, а именно: басиста 2, тенористов 5, дышканцистов 6, алцистов 16, да определены в музыканты 4».⁴⁷

Хоча діяльність Глухівської школи не знайшла свого достатнього висвітлення в документах, все ж є відомості про те, що існувала вона не один десяток років.⁴⁸

Зокрема, в лютому 1758 р. було відряджено з метою набору співаків до Придворної капели півчора Степана Андрієвського «в Киев и в Малороссию для сыскания и набору как при монастырях, так при домах архиерейских, архимандричьих, в малороссийских полках и в протчих местах и привозу ко двору е. и. в. малых певчих, где и каких он по способности голосов проведать и выбрать может».⁴⁹

Йому вдалося відібрати 13 хлопчиків, після чого вони «были отправлены в Глухов, во определенную тамо для обучения оных певчих квартиру, для чего было куплено 7 кибиток, а для препровождения их командированы были два рейтара. В заключение был еще отыскан и отправлен в Глухов один «тенористой».⁵⁰

Період найактивнішої діяльності школи припадає на 40 — 50 рр. XVIII ст. У школі викладали досвідчені майстри музичної справи Н. В. Шолупіні, О. П. Брежинський, Ф. Ф. Яворський, К. Ф. Коченовський, Ф. Нечай та інші.

Музично-виховні традиції школи глибоко вплинули на формування таланту видатних діячів української та російської музичної культури Д. С. Бортнянського, М. С. Березовського, М. Ф. Полторацького, Г. М. Головні, Г. С. Сковороди та ін.

Після відкриття 1740 р. музичної студії при Придворному хорі значення Глухівської співацької школи поступово зростає, і вона виконує посередницьку функцію — «як певчих квартира».⁵²

Але Чернігівщина й надалі продовжувала слугувати базою для постачання музик до царського двору та музичних колективів Росії. Подібні набори протягом XVIII ст. та першої половини XIX ст. носили систематичний характер. Географія цих пошуків постійно розширювалася. У 80 — 90-х рр. XVIII ст. центр набору малолітніх півчів переходить з Глухова до Новгород-Сіверського, де цей обов'язок було покладено на «надворного советника» А. А. Рачинського.⁵³

У 1814 — 15 рр. набором півчів займався «инспектор придворной певческой капеллы Николай Толстой», якого було спеціально відряджено з цією метою до Чернігівської губернії. Після проведеної роботи він повідомляв: «Набор окончил, и располагаю скоро отправиться в С. Петербург с набранными мальчиками, коих число состоит 22-а человека».⁵⁴ 1842 р. роботу «в укомплектовании капеллы» на Чернігівщині проводив «певчий придворной капеллы Василий Иванов».⁵⁵

Поїздки з метою набору співаків до Придворної капели базувалися на чітко продуманій організаційній основі: як правило, найдосвідченіший співак Придворної капели мав на руках настанову, згідно з якою духовні й світські власті повинні були всіляко сприяти пошукам добрих голосів. Місцеві власті розсилали циркуляри по монастирях, аби посланцю «чинили вспоможение».

Наприклад, саме так у 1838 р. було організовано поїздку до Новгород-Сіверського, Воронежа (зараз Сумської області), Ніжина, Чернігова М. І. Глінки, який на той час очолював Придворну співацьку капелу. Його супроводжували «учитель пения Д. Н. Палагин, певчий Н. Н. Шенин, дядька Г. П. Саранчин».⁵⁶

Цікаво, що М. І. Глінка використовував різні музично-педагогічні підходи при проведенні відбору перспективних щодо музики дітей.

Наприклад, у Чернігові ця робота проводилася з урахуванням таких вимог:

1. Прослуховування дітей проводилося «чрезвычайно тщательно».
2. Діти розподілялися на відповідні вікові групи, до яких спочатку відбирали тих, хто просто мав музичний слух і голос.⁵⁸

3. У результаті ретельної перевірки відбирали найздібніших (у даному випадку з 40 хлопчиків було відібрано 8)⁵⁹.

4. Для хлопчиків, що пройшли глибоку перевірку було, організовано заняття під керівництвом М. І. Глінки. З цією метою Глінка брав їх до себе на квартиру в Чернігові «поил чаем и обращался к ним как можно ласковее, неоднократно пробовали их слух и голоса, заставляя их следить за скрипкой... Некоторые мальчики были одарены столь тонким слухом, что следили непринужденно за всевозможными интервалами, даже за музыкальной чепухой, которую изощрялся производить Палагин, чтобы сбить их».⁶⁰

5. Потім дітей (остаточно цього разу до Петербурга було відібрано 19 хлопчиків)⁶¹ М. Глінка привіз на певний час до центру «своих операцій — доброго моего знакомого помещика Черниговской губернии, Борзнянского повета Григория Степановича Тарновского»,⁶² який мешкав у Качанівці.

Там юні співаки під наглядом «дядьки Саранчина» постійно вдосконалювалися в мистецтві співу під керівництвом Палагіна,⁶³ співали з хором Тарновського, ходили до церкви, брали участь у різних музичних ансамблях (дуетах, тріо і т. п.). І тільки після цього вони виїхали до Придворної співацької капели в Петербург.

Необхідно зазначити, що проведення набору малолітніх півчих до Придворної капели мало не тільки суто творчі, але й соціальні наслідки для тих, хто такий відбір пройшов. Так, згідно з універсалом гетьмана К. Г. Розумовського будинки, а також сім'ї придворних малолітніх півчих звільнялися від постойв та податків.⁶⁴

У придворній капелі малолітні півчі навчалися співу, грі на скрипці, гусях, бандурі. Особливим наказом було регламентовано порядок навчання і звільнення малолітніх півчих. Заняття з ними з загальноосвітніх дисциплін, окрім хорового співу, проводилось у широкому обсязі і розбивалося на три класи. Зокрема, як видно з указу придворної контори від 11 серпня 1763 р. полковник Марко Полторацький, який тоді виконував обов'язки директора Придворної капели, склав угоду з вчителем французької, італійської мов, історії, та географії Фомою Бускетом, згідно з якою останній мусив «обучать двора Ея Императорского Величества малолетних певчих, сколько когда оных будет, — русскому, французкому, итальянскому, немецкому языкам, истории, географии, арифметике.. По прошествии каждого года учредить экзамен, на котором все ученики имеют быть свидетельствованы при полковнике Полторацком о успехах их учению в разных касающихся до их учения частях».⁶⁵

Термін перебування у кожному класі дорівнював приблизно двом рокам, з тим, коли при «спадении с голоса» юний півчий міг після складання екзамену отримати чин 14 класу з правом зайняття посади канцелярського службовця.

У Придворній капелі, окрім загальноосвітніх дисциплін, також викладали й живопис. Найобдарованіші учні після природної зміни голосу переходили навчатися до Академії мистецтв. Так було, зокрема, з відомим художником, вихідцем з Чернігівщини А. П. Лосенком та ін.⁶⁶

Заняття з малолітніми півчими Придворної співацької капели проводилися з винятковою вимогливістю та принциповістю. Яскравим свідченням цього є факт з діяльності капели: на початку XIX ст. один з мешканців Чернігівської губернії «титулярный советник Петр Христианович, старик 70-ти лет» звернувся з проханням до імператриці Марії Федорівни «о принятии под высочайшее покровительство взятого в придворные певчие внука его, дворянина Никиту Василенка».⁶⁷

Відповідь Д. С. Бортнянського, який тоді очолював Придворну співацьку капелу, до канцелярії імператриці не викликає сумнівів щодо педагогічних принципів вихователя: «На отношение Ваше касательно титулярного советника Петра Христиановича имею честь Вас уведомить, что он понапрасну утруждает Ея Императорское Величество просьбою о поступившем внуке его в малолетние певчие, который и без прозбы его изучен будет тому, чему и прочия ученики».⁶⁸

Отже, домінуючою тенденцією розвитку музичної культури Чернігівщини в кінці XVII на початку XVIII ст. було її поступове спрямування до практичного вирішення фахової підготовки музикантів у Придворній співацькій капелі. З метою впорядкування навчального процесу ранньої спеціальної підготовки малолітніх півчих було відкрито перший в Україні і Росії спеціальний музичний заклад — Глухівську співацьку школу, яка посідає особливе місце в історії вітчизняної музичної культури.

По-перше, протягом першої половини XVIII ст. школа була своєрідним центром української і російської музичної культури, де формувалися майбутні спеціалісти не тільки для творчих колективів Петербурга (хоча це було її головним завданням) та Москви, але й інших міст України та Росії.

По-друге, заснування і подальше функціонування глухівської школи стало певним зразком для відкриття подібних шкіл у Петербурзі (1740), а згодом і «Школи черкаської музики» при Воронежській духовній семінарії.⁶⁹

По-третє, практичний досвід школи сприяв поширенню співацької, інструментальної та хореографічної культури в межах України і Росії, вплинув на становлення вітчизняної музичної освіти, що в свою чергу сприяло поглибленню культурних зв'язків між Україною і Росією в першій половині XVIII ст.

Музично-виховна діяльність Глухівської співацької школи Чернігівського колегіуму, та поширення музики через школи загальноосвітнього типу поступово сформувало потужний прошарок музикантів-професіоналів, які своєю роботою яскраво засвідчують високий рівень музичної культури регіону в той період. Насамкінець наведемо короткі відомості про найвідоміших митців XVIII — першої половини XIX ст., які за походженням та музичним вихованням тісно пов'язані з Чернігівщиною.

І. БЕРЕЗОВСЬКИЙ Максим Созонтович (1745 — 1777).

Народився у Глухові. Навчався в Київській академії. З 1758 р. — лівчий Придворної капели в Оранієнбаумі. З 1762 — співак італійської оперної трупи в Петербурзі, 1769 — 73 рр. перебував на навчанні в Італії, 1770 р. брав уроки композиції у Дж. Мартіні, 1771 р. витримав іспит у Болонській філармонічній академії на звання академіка-композитора і став членом Болонського філармонічного товариства. В Італії написав оперу «Демофонт» (поставлена у Ліворно 1773 р.), сонату для скрипки і чембало (1772 р.).

М. С. Березовський написав перші відомі зразки в оперному і камерно-інструментальному жанрах вітчизняної музики, його перу належать циклічні (багаточастинні) хорові духовні композиції а капела. Вершиною його творчості є жанр хорового концерту («Не отвержи мене во время старости»).

Структурні принципи хорового концерту Березовського розвинули Д. Бортнянський і А. Ведель.⁷⁰

2. БОРТНЯНСЬКИЙ Дмитро Степанович (1751 — 1825).

Народився у Глухові. З 1758 р. навчався у Придворній співацькій

капелі. У 1769 — 79 рр. вдосконалював майстерність в Італії, 1779 — 96 рр. придворний капельмейстер у Гатчині і Павловському, 1796 — 1825 рр. — директор Придворної співацької капели.

У своїй композиторській творчості Бортнянський органічно поєднав досягнення української хорової культури із західно-європейськими стилями барокко і класицизму, а також розвинув започаткований М. Березовським жанр циклічного хорового концерту (він є автором 70 концертів, 2 літургій, та ін. хор. творів), які віднесено до вершинних досягнень: світової музичної культури. Його перу також належать опери: «Креонт» (1777), «Алкід» (1778), «Квінт Фабій» (1770; всі італійською мовою), «Свято сеньйора», «Сокіл» (обидві — 1786), «Син — суперник» (1787; всі — французькою мовою); симфонія (1790), квінтет, квартет, сонати, пісні та ін., написані на засадах класицизму.⁷¹

3. ГОЛОВНЯ Гаврило Матвійович (1706 — 1786).

Народився у Глухові. З 1738 р. — півчий Придворної співацької капели в Петербурзі. Володів чудовим голосом (бас). Знавець і поширювач партесного співу. Автор Ірмологія (про київський розспів), який містить «Начало познання нот ирмолойного простого пения» (1752).

У серпні 1742 р. на Україні добирав співаків для капели (туди потрапив і Г. Сковорода).⁷²

Це про нього в царському указі, зокрема, говорилось «По силе имянного Ея Имп. Вел. указу от Двору Ея Величества певчий басеста Гаврило Головня прислан для набрания из малороссийского народа певчих к дополнению придворного певческого хору... Ежели бы где оной певчей басеста по усмотрению своему певчих мог сыскать, и в том ему ченить всякое вспоможение...».⁷³

4. ДАВИДОВ Степан Іванович (1777 — 1825).

Народився на Чернігівщині. Півчий Придворної капели (1785 — 95 рр.) Одночасно в 1787 — 1800 рр. — капельмейстер придворного оркестру, 1800 — 04, 1806 — 10 рр. — капельмейстер і учитель співу Дирекції імператорських театрів. З 1802 р. репититор російської оперної трупи у Петербурзі. З 1814 р. в Москві. Його перу належать опери «Дніпровська русалочка» (1805), «Русалочка» (1807), балети «Увінчана благість» (1801), «Свято жнив» (1823), де він широко використовував українські народні мелодії.⁷⁴

5. ЛОСЕНКО Антон Павлович (1737 — 1773).

Народився у Глухові. З 1744 р. — у Придворній співацькій капелі, пізніше (1753 — 58) продовжив навчання живопису у майстерні І. Аргунова. 1758 — 60 рр. навчався у Петербурзькій Академії мистецтв. 1760 — 65 рр. — продовжував навчання в Парижі, 1766 — 69 рр. — в Римі. З 1770 р. А. П. Лосенко стає професором, а 1772 р. директором Петербурзької Академії Мистецтв.

Найбільш відомими його живописними роботами є: «Чудесний улов риби» (1762), «Жертвопринесення Авраама» (1765), «Зевс і Федіта» (1769), «Авель» (1769), «Володимир перед Рогнідою» (1770), «Прощання Гектора з Андромахою» (1773); портрети діячів російської культури — І. Шувалова, О. Сумарокова, Ф. Волкова.⁷⁵

6. ПОЛТОРАЦЬКИЙ Марко Федорович (1729 — 1795).

Народився у Сосниці. Навчався в латинській школі в Чернігові та Київській бурсі. О. Розумовський у 1745 р. привіз до Петербурга.

1746 — 62 рр. — співак і регент (1753) придворного хору, з 1763 р. — директор Придворної співацької капели, водночас 1750 — 70 рр. — соліст Італійської опери.

Учнями його були М. Березовський, Д. Бортнянський, С. Давидов.⁷⁶

7. РАЧИНСЬКИЙ Андрій Андрійович (1724 — 1794).

У 50-х рр. очолював придворну капелу гетьмана Лівобережної України К. Розумовського. З 1763 р. — Новгород-Сіверський сотник, пізніше — камер-музикант при дворі Петра III в Петербурзі. 1790 р. відбирав на Україні (Глухів, Н.-Сіверський) співаків для Придворної співацької капели.

8. РАЧИНСЬКИЙ Гаврило Андрійович (1777 — 1843).

Народився у Новгороді-Сіверському. Скрипаль, гітарист і композитор. Довго працював у Москві. У 1817 — 23 рр. жив у Н.-Сіверському, здійснював гастролі по містах України — у Києві, Полтаві, Харкові та ін. Його перу належать варіації для скрипки на теми українських народних пісень: «Віють вітри, віють буйні», «За горами, за долами», фантазія для 7-струнної гітари «На березі Десни».⁷⁷

Джерела та література:

1. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. — К., 1992. — С. 294.
2. Огієнко І. Українська культура. — К., 1991. — С. 32
3. Крип'якевич І. Історія української культури. — К., 1994. — С. 629.
4. Огієнко І. Вказана праця. — С. 67.
5. Там само. — С. 100.
6. Майбурова К. Глухівська школа півчих XVIII ст., та її роль у розвитку музичного професіоналізму на Україні та в Росії // Українське музикознавство. — К., 1971. — Вип. 6. — С. 130.
7. Огієнко І. Вказана праця. — С. 6.
8. Там само. — С. 9.
9. Там само. — С. 9.
10. Майбурова К. Вказана праця. — С. 131.
11. Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. — Чернигов, 1873. — Кн. 1. — С. 46.
12. Копержинський К. Музичне життя на Чернігівщині в другій половині XVIII та на початку XIX століття // Записки Українського наукового товариства в Києві. — К., 1927. — Т. 26. — С. 85.
13. Крип'якевич І. Історія України. — Л., 1992. — С. 222.
14. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. — К., 1990. — С. 47.
15. Там само. — С. 168.
16. Вечерський В. Глухівська сторовина // Пам'ятки України: історія та культура. — 1994. — № 3 — 6. — С. 61.
17. Там само. — С. 61.
18. Крип'якевич І. Історія України. — Л., 1992. — С. 242.
19. Павловський І. Ф. Приходские школы в старой Малороссии и причины их уничтожения. // Киевская старина. — 1904. — Т. 34. — Январь. — С. 5.
20. Огієнко І. Вказана праця. — С. 32.
21. Там само. — С. 214.
22. Огієнко І. Українська церква. — К., 1993. — Т. 2. — С. 215.
23. Копержинський К. Музичне життя на Чернігівщині в другій половині XVIII та на початку XIX століття. // Записки Українського наукового товариства в Києві. — К., 1927. — Т. 26. — С. 86.
24. Іванов В. Ф. Співацька освіта в Україні в X — XVIII ст. — К., 1992. — С. 20.
25. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. — К., 1990. — С. 169.
26. Майбурова К. Вказана праця. — С. 132.
27. Історія української музики (в шести томах). — К., 1989. — Т. 1. — С. 385.
28. Ефименко П. Школа для обучения певчих, назначавшихся ко двору // Киевская старина. — 1883. — Т. 6. — С. 171.
29. Іванов В. Ф. Співацька освіта в Україні в X — XVIII ст. — К., 1992. — С. 16.
30. Ефименко П. Вказана праця. — С. 167.
31. Там само. — С. 167.
32. Там само. — С. 170.
33. Там само. — С. 170.
34. Там само. — С. — 170.

35. Там само. — С. 171.
36. Там само. — С. 171.
37. Там само. — С. 171.
38. Там само. — С. 171.
39. Там само. — С. 171.
40. Там само. — С. 171.
41. Там само. — С. 171.
42. Там само. — С. 172.
43. Там само. — С. 172.
44. Там само. — С. 171.
45. Там само. — С. 172.
46. Історія української музики (в шести томах). — К., 1989. — Т. 1. — С. 385.
47. Ефименко П. Вказана праця. — С. 173.
48. Майбурова К. Вказана праця. — С. 135.
49. А. А. Набор в Києве певчих для придворної капелли в 1758 году // Киевская старина. — 1891. — Т. 32. — С. 513.
50. Там само. — С. 513.
51. Иванов В. Ф. Вказана праця. — С. 18.
52. А. А. Набор в Києве певчих для придворної капелли в 1758 году // Киевская старина. — 1891. — Т. 32. — С. 513.
53. Копержинський К. Вказана праця. — С. 86.
54. Державний архів Чернігівської області. — Ф. 128. — Оп. 1. — Спр. 1253. — Арк. 1.
55. Державний архів Чернігівської області. — Ф. 128. — Оп. 1. — Спр. 8716. — Арк. 1.
56. Глинка М. И. Записки. — М., 1988. — С. 172.
57. Там само. — С. 80.
58. Там само. — С. 80.
59. Там само. — С. 80.
60. Там само. — С. 80.
61. Там само. — С. 82.
62. Там само. — С. 81.
63. Там само. — С. 82.
64. Мительман Е. Русский тенор Иванов // Музыкальная жизнь. — 1985. — № 12. — С. 18 — 19.
65. Фільштейн С. М. Ф. Полторацький // Музика, — 1980. — № 1. — С. 31.
66. Фільштейн С. Листування Д. С. Бортнянського з канцелярією імператриці Марії Федорівни. // Українська музична спадщина: Статті, матеріали, документи. — К., 1989. — С. 84.
67. Там само. — С. 83.
68. Там само. — С. 83 — 84.
69. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. — К., 1990. — С. 170.
70. Митці України: Енциклопедичний довідник. — К., 1992. — С. 60 — 61.
71. Там само. — С. 87.
72. Там само. — С. 172.
73. Огієнко І. Українська культура. — К., 1991. — С. 8.
74. Митці України. Енциклопедичний довідник. — К., 1992. — С. 198.
75. Там само. — С. 369.
76. Там само. — С. 468.
77. Там само. — С. 487 — 488.

ІВАН ПУЛЮЙ ТА ПОДРУЖЖЯ КУЛІШВ

(за матеріалами чернігівських музеїв)

У лютому цього року науковий світ відзначив 150-ліття від дня народження нашого видатного співвітчизника Івана Пулюя — фізика, електротехніка, математика, астронома, енергобудівника, педагога і громадського діяча. Він народився у селі Гримайлові, що на Тернопільщині, навчався у Відні й Страсбурзі, працював у Віденському університеті й Німецькій вищій школі у Празі. Саме у Відні у 1870 р. він познайомився з Пантелеймоном Кулішем та його дружиною Ганною Барвінок (літературний псевдонім Олександри Куліш-Білозерської). І. Пулюй глибоко шанував літературну творчість П. Куліша. «Шевченко і Куліш, — писав він, — се, після Котляревського, дві нові звізди першої величини на українському небі»¹. Їх об'єднували також спільні теологічні інтереси, щире прагнення прислужитися рідному народові перекладами богослужбових книг українською мовою. Як відомо, І. Пулюй видав власний переклад «Молитвословника», а П. Куліш впродовж багатьох років перекладав українською мовою Біблію. Згодом І. Пулюй зазначав: «Перекладаючи Святе Письмо вкупі з Кулішем 1870 року поставили ми собі за ціль покласти основу для спільної літературної мови і для широкої просвіти нашого народу на Україні... Тую ціль ми досягли»².

Це знайомство переросло в ширю дружбу. У 1880 р. І. Пулюй відвідав подружжя Кулішів на їхньому хуторі Мотронівка під Борзною. «Я гостював у Кулішів кілька неділь, — згадував І. Пулюй. — Дні бігли незаметно. Вечорами віддыхали ми утроє в саду і розмовляли часто і про науки природні. Найбільше інтересувала Куліша астрономія... Які почування будились в душі Куліша, що дуже любив природу, висказав він у гарній вірші «Молитва на спомин зоряної ночі на Україні». Зауважимо, що цей вірш П. Куліш присвятив саме І. Пулюю.

У свою чергу книга І. Пулюя «Нові і перемінні звізди», що побачила світ у Відні наступного 1881 р., містила зворушливу посвяту П. Кулішу: «Вельмишановний добродію! Чим хата багата, тим і рада. То ж прийміть, Добродію, на спомин моє оповідання про звізди, те саме, якого Ви слухали зоряної ночі на Україні, в Мотронівському саду, коли ми, знедужені журбою над сумною долею України, літали думкою святами, шукаючи для душі відради, а, знайомивши її в законі непропащої сили, мужались на нове діло.

Коли доведеться сьому невеличкому оповіданню побачити світ під українським небом, то може буде воно маленькою відрадою і для тих земляків, що не шукають опіки в чужих, а знають, що сила і спасенне лежить у нас самих: у науці над освітою і добробутом народа».

В останні роки життя усі свої сили П. Куліш віддавав перекладові Біблії. 1885 р. родину Кулішів спіткала біда — згорів їхній будинок на хуторі Мотронівці. У полум'ї загинули і Кулішеві рукописи. Отож йому довелося по пам'яті відновлювати текст перекладу. У 1897 р. П. Куліш помер. На запитання однодумців, хто зможе завершити розпочату справу, Ганна Барвінок відповіла — Іван Пулюй. Неопубліковані листи, що збереглися у фондах Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського та Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського, детально висвітлюють процес підготовки

Кулішевого перекладу Біблії до видання. Листи І. Пулюя свідчать також, що він намагався бодай добрим словом зарадити О. Куліш у її горі. 28 вересня 1898 р. він, зокрема, писав: «Дорога і ласкава Пані! Як Ваше любе здоровля? Чи не лучче б було Вам зимувати в городі? Мені і страшно думати, що Ви там самі». Принагідно зазначимо, що місцеві діячі не залишили О. Куліш у самоті. І. Шраг, В. Тарновський, Б. Грінченко чим могли підтримували її, заохочували до видання літературної спадщини П. Куліша. Особливу роль у цьому відношенні відіграв заможний дідич, предводитель дворянства Борзенського повіту М. Кочубей. Він невдовзі перевіз будинок Кулішів до свого маєтку у Кинашевці, де було облаштовано меморіальний музей П. Куліша.

Тим часом І Пулюй наполегливо готував до друку перекладений П. Кулішем текст Біблії. У цьому він вбачав свій патріотичний обов'язок і борг перед родиною Кулішів. «Але ж гірко мені, і про те думати, — читаємо у листі І. Пулюя до М. Лисенка від 20 грудня 1990 р., — що, пані Кулішева, бувши вже в преклонних літах, не мала б побачити видання Св(ятого) Письма Ст(арого) Завіту. Ся думка мучить мене, і за для тої української Беатричі я готов допомогти землякам»³.

Справа ця, однак, виявилась надзвичайно клопіткою. 23 травня 1902 р. І. Пулюй писав з цього приводу О. Куліш: «Ласкава і дорога Добродійко! Ви писали до мене кілька разів, щоб нічого не змінити в перекладі Св(ятого) Письма, і тому думав я завсігди, що рукопись, бодай що до самого перекладу і його вірності, готова до друку. Перекладаючи копію Біблійному товариству, я справді заглянув до неї в кількох місцях і здавалось мені, що переклад досить вірний. Тепер же придивився я добре до перекладу та й на великий жаль, бачу, що він ще не готовий, щоб друкувати його таким, яким він є. Поминувши те, що в рукописі майже на кожній третій стороні дещо важного пропущено, іноді бракують цілі уступи, котрих треба перекладати, бачу я, що переклад ще й не зовсім вірний. Часто знаходжу там і таке, чого не розумію, не заглянувши до якого чужого перекладу. Місцями переклад таки зовсім невірний... Видрукувати переклад таким, яким він є, се річ для мене неможлива, бо се значило б свідомо довести Біблійне товариство до великої втрати...

Редакційна робота йде помало, хоч я увесь мій вільний час вдень і вечорами, часто до пізньої ночі віддаю на сю роботу. Треба читати рукопись, стрічка за стрічкою і порівнювати з двома, трьома перекладами, а потім поправляти, або і наново перекладати. Мучительна се праця, та й довга вона буде може й півтора року посидіти за нею. Жінка благає мене, щоб я не забував на здоровле своє і на дітей, та, хоч я бачу, що роблю кривду їм, то не знаю, як зарадити ділу.

Із перекладу бачу я, що покійний друг перекладав, як попало на думку, відкладаючи редакцію на пізніший час, як докінчить цілий переклад. Іноді мусів він бути, навіть, дуже утомлений, се видно по деяких місцях, де він, можна б сказати, механічно перекладав... Річ певна, що як би смерть була не заскочила дорогого робітника України, то він, докінчивши переклад, взяв бись був за його редакцію і вийшов би він зовсім не таким, яким він тепер є.

Переклад той є те саме, що на полотні недокінчена робота майстерного пензля. Зробив би той кривду Кулішеві, хто хотів поставити йому ціну як перекладчикові, судячи по недокінченій роботі. Се нехай буде сказано про всіх тих критиків і критикантів, що заглядатимуть колись до оригіналів в Чернігівському музеї...»⁴

Нарешті, наприкінці грудня 1903 р. І. Пулюй сповістив О. Куліш: «Радію душею, що можу подати Вам добру, а довго бажану вістку — Св(ятого) Письма Старого Завіту надруковане... Знаючи, певно, що московська цензура не допустить в Росію ні одного екземпляра Св(ято-

го) Письма для осіб приватних, мусів я братись на способи, щоб хоч до Вас дійшов один екземпляр. Вислав я Вам до Оржиці* скриньку з тістечками. Скринька має подвійне дно, котре єсть храминою для Св(ятого, Письма. Сором, великий сором для святої Росії, що в ХХ столітті мусіли люде тайкома, як злодії, переправляти слово Боже через границю»⁵.

Радість О. Куліш була справді безмежною. Вона одразу ж узялася за перо і написала листа до І. Шрага: «Ось я маю який святошний подарок здалека... Дивний сєй Пулюй! Якє в його серце ніжне, багате, чуле. Уже одно то, що як він побачив мое сєво**; то на цілий рік одрікся од університету і все терся коло моєї дружини***, мови гарно навчився і пише так, як моя дружина неоціненна, і у нас чотири місяці прожив ще у Мотронівці і як бджола мед брала, з квіток, так він із джерела ума і серця моєї дружини черпав і тепер так довго, неутомно нам і нашій Україні служити. І тепер же він пригадав і прислав пирожних цілу скриньку, а у дні була Біблія законопачена... Дивне видання. Дивіться, яка печать, який папір. Боже (мій і я дожила... маю один примірник в своїх руках. Чому не всі люди такі, як він! Чому не бачать правди, чи не цинять труда моєї дружини»⁶.

Ще у травні 1901 р. І. Пулюй повідомив О. Куліш про народження сина: «Ласкава і дорога Добродійко! Люба жінка моя сповнила сьодні сина, котрий явившись на світ Божий доказав свое право до життя здоровим горланням і копірсанням ногами і руками. Важить він 4 кілограми... і ми надіємось, що в здоровому тілі буде здоровий розум. Про серце буджемо дбати, (як доживемо і дамо йому науку, любити Україну і розуміти розумом і серцем, що думали і робили Куліші і батько його. Колись будемо хрестити, але вже тепер просимо Вашої ласки, щоб Ви були йому хрестною матір'ю. Усім домом віжаємо і кланяємось Вам любенько. Ваш вірний Пулюй»⁷.

О. Куліш поділилася цією приємною новиною з І. Шрагом: «Д(обродій) Пулюй має сина, а то все у його дочки. Просить мене бути хрещеною матір'ю. Я і дочок хрестила заочно. Не знаю, чи не пропаде хрещик у таможні, як послать? І чи не беруть там пошліни. Як він прислав лавровий вінок моєї дружини, то аж двічі пошліни взяли»⁸.

У фондах Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського зберігається фотографія маленького Олександрика із зворушливим написом І. Пулюя: «В імені Александра любій хресній матусі його. Прага. 10 червня 1902 р (оку).

Дорогій Олександрі Михайлівні Куліш гостинець.

Ваш похрестник на руках своєї бабусі дивиться і дивується, який той світ гарний»⁹.

Завдяки О. Куліш І. Пулюй заприятелював з М. Кочубеем. У листі до М. Кочубея від 31 серпня 1905 р. вона, зокрема, писала: «Есть письмо к Вам от г(осподина) Пулюя... Он просит и жена быть кумом у них... Он уверен, надеется, что Вы к ним приедете и просит Вас телеграфировать из Вены»¹⁰. 28 вересня 1905 р. М. Кочубей відповів: «Меня крайне приятно поразило желание Д(октора) Пулюя, чтобы я был восприемником его дитяти. Прошу поскорее переслать его письмо»¹¹. 2 березня 1906 р. І. Пулюй сповістив О. Куліш, що «новонароджений сын наш Михайлик здоров і є великою втіхою для цілого дому»¹².

І. Пулюй і надалі постійно тримав О. Куліш у курсі своїх родинних справ. 26 липня 1908 р. він повідомляв: «Наш Олександрик ходить вже до школи, скінчив першу клясу і вчиться добре! Всі три хлопчики

* Оржиця — назва села на Полтавщині.

** Сєво — йдеться про П. Куліша.

*** Моя дружина — так О. Куліш називала свого покійного чоловіка.

здорові і моторні. Ольга скінчила школу і буде ходити на курси для учительок. Ольга і Маруся мають талант до рисования»¹³.

Листи від І. Пулюя були для О. Куліш немов лагідним промінням сонечка, зігрівали її доброзичливе і шире серце. З її листа до М. Кочубея дізнаємось: «От Пулюя получаю письма и особенно любезное, последнее, необыкновенной заботы обо мне, и прислал письма двух моих сыновей на украинском языке — это необычайный труд и любовь, и нравственный долг относительно своей нации воспитать детей да еще в немецком городе»¹⁴.

У 1905 р. І. Пулюй надіслав О. Куліш 20 примірників третього видання своєї книги «Нові і перемінні звізди», яке щойно побачило світ у Відні. Вона радо презентувала ці книги своїм друзям, рідним, знайомим. Кілька рядків у книзі було присвячено О. Куліш: «Після смерті П. Куліша О. М. Куліш вважала за єдину мету в її житті — захистити і зберегти дорогу літературну працю П. О. Куліша для України. О (лександра) М (ихайлівна) дожила і побачила твори П. Куліша, Св(яте) Письмо на рідній мові. Як вона раділа тим виданням. Нехай же буде за все те дяка і пошана для дорогої Ганни Барвінок по всій Україні, як довго гомонітиме українське слово».

14 липня 1911 р. І. Пулюй відправив чергового листа до О. Куліш, але відповіді на нього недочекався: того ж таки липня її не стало. Обіркував ще один мотузочок, що пов'язував видатного вченого з Україною. Повернутися на Батьківщину І. Пулюю не судилося. Він пішов з життя 31 січня 1918 р., коли над Україною у кривавих загравах сходила зоря національно-державного відродження...

Джерела та література

1 Цит. за: Шендеровський В. Помилка великого вченого, або Кому належить епохальне відкриття // Літературна Україна. — 1995. — 18 травня.

2 Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського (далі — ЧЛМК). — Інв. № А-4231.

3 Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського (далі — ЧІМ). — Інв. № АІ 87-9
688.

4 ЧЛМК. — Інв. № А-4218.

5 Там само. — Інв. № А-4219.

6 Там само. — Інв. № А-3017.

7 ЧІМ. — АІ 736
715.

8 ЧЛМК. — Інв. № А-2921.

9 ЧІМ. — Інв. № АД 225-58
1933.

10 Там само. — Інв. № АД 225-106(30)
1933.

11 ЧЛМК. — Інв. № А-3849.

12 Там само. — Інв. № А-4226.

13 Там само. — Інв. А-4230.

14 Там само. — Інв. № А-5770.